

**ВЗАЄМОДІЯ МІЖ СХІДНОУКРАЇНСЬКИМ І ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИМ
ВАРІАНТАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В КІНЦІ ХІХ І В ХХ СТ.**

Взаємодія між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами нової літературної мови відбувалася на всіх етапах їх функціонування. У першій половині і в середині ХІХ ст. західноукраїнський варіант перебував під впливом східноукраїнського, у другій половині і в середині ХІХ ст. західноукраїнський варіант перебував під впливом східноукраїнського, у другій половині ХІХ століття, зокрема після заборони української мови в Східній Україні 1876 р., західноукраїнський варіант дуже істотно став впливати на східноукраїнський. Він функціонував уже в усіх стилях, тоді як у Східній Україні досі розвивалися тільки белетристичний та епістолярний стилі. Особливо помітним був згаданий вплив у галузі наукової мови, у формуванні наукової термінології. В обох варіантах літературної мови того часу використовувалася при творенні і нормуванні наукової термінології говіркова, діалектна лексика. Наприклад, українська ботанічна термінологія значною мірою склалася на основі поширених в народних говорах назв рослин.

У кінці ХІХ ст. виникає дискусія між представниками східного і західного варіантів літературної мови з приводу засад утворення єдиної української літературної мови. У дискусії представниками східноукраїнського варіанта були Б. Грінченко, А. Кримський, західноукраїнського — І. Франко, І. Кокорудз. У підсумку дискусія спричинилася до утвердження думки про східноукраїнську діалектну основу загальноукраїнської літературної мови. Однак загальноукраїнська літературна мова поповнювалася лексичними засобами і з інших діалектів. Вона вбирала в себе західноукраїнські діалектні елементи безпосередньо через творчість письменників-подолян А. Свидницького, С. Руданського, М. Коцюбинського, волинянки Лесі Українки. Не були їй чужі й мовні елементи староукраїнської літературної мови, співвідносні з особливостями говорів південно-західного наріччя.

Водночас під впливом східноукраїнської мовної практики зменшується кількість лексичних діалектизмів у західноукраїнському варіанті літературної мови. В обох варіантах літературної мови триває процес стилістичного осмислення діалектної лексики, використання її із спеціальною настановою.

Щодо орфографічної практики, то на Наддніпрянщині в той час застосовувався варіант кулішівки, що був прийнятий у словнику Б. Грінченка, а в Галичині і на Буковині дотримувалися желяхівки, зафіксованої в «Рускій граматиці» С. Смаль-Стоцького.

Статус української мови в Росії в період 1905-1917 рр. істотно не змінився, українських шкіл не було, українська мова не допускалася для вжитку в громадських організаціях. Особливо гостро проти неї виступали російські консерватори-шовіністи після 1911 р. (А. Савенко, П. Струве). У липні 1914 р. було припинене видання єдиної щоденної української газети «Рада», у січні 1915 р. майже всі українські періодичні видання, що виходили після 1905 р., були закриті. Складним був процес національно-мовного самоусвідомлення українців з усіх етнічних територій у час війни 1914-1915 рр. З одного боку, на території Галичини і Буковини з приходом російської армії активно здійснювалась русифікація місцевого населення. У той самий час, у серпні 1914 р., в Австрії було створено військову частину січових стрільців, що дало змогу усталювати і відновлювати українську військову термінологію.

Серед полонених українців із Східної України в таборах Австрії і Німеччини велася освітня робота. Полонені мали змогу навчатися української мови, читати українські книжки. Для них згодом В. Сімович видав брошури «Практична граматика української мови» (Раштат, 1918 р.), «Як стати по-українському грамотним» (Зальцведель, 1919 р.).

Дуже важливим для розвитку української літературної мови був період визвольних змагань 1917—1920 років, коли українська мова стала набувати статусу і функції державної. У квітні 1917 р. російський Тимчасовий уряд видав розпорядження про шкільництво в Україні, за яким дозволялися початкові школи з українською мовою навчання, в

учительських семінаріях заводилися курси української мови, у вузах створювалися українські мовознавчі кафедри. До осені 1917 р. було відкрито багато гімназій, на кінець 1918 р. їх було вже 150.

22 січня 1918 р. в Києві було проголошено самостійність української держави, 1 листопада 1918 р. відбулося проголошення української державності в Галичині і на Буковині (незалежність Буковини була короткотривалою), 22 січня 1919 р. Українська Народна Республіка з Західною Українською Народною Республікою об'єдналися. Державною мовою стала українська. В УНР і в ЗУНР були видані спеціальні укази про державні права української мови, про послідовне використання її в багатогранній державній діяльності.

Відмінність літературної мови УНР і ЗУНР в зазначений період існувала. Наприклад, у Східній Україні вживалися військові терміни капрал, сержант, фельдфебель, лейтенант, майор, рядовик, струнко, у Західній Україні відповідно — *вістун, десятник, чотар, поручник, булавний, стрілець, позір*.

Продовж 1917—1920 рр. у відозвах, універсалах та інших державних документах дуже помітними були елементи західноукраїнського варіанта літературної мови. Зокрема із західноукраїнського варіанта в ті роки були взяті мовознавчі терміни *відмінок, дієслово, наголос, особа, підмет, присудок, речення, спосіб, стан, час, склад, правопис*.

Взаємодії між двома варіантами української літературної мови сприяли видані 1917 р. праці «Українська граматики для III і IV класів середньої школи» Є. Тимченка та «Основи науки про мову українську» І. Свенціцького, в яких східноукраїнські і західноукраїнські мовні елементи поєднувалися.

У перші роки панування радянської влади в Україні ставлення до української мови було невиразним. У період 1920—1925 рр. було видано ряд постанов уряду і партії про рівноправність української мови з російською, проте на практиці особливих зрушень на користь української мови не відбувалось. У ці роки російські видання в Україні значно переважали українські.

Важливою для розвитку української літературної мови була українізація в УРСР, яка відбувалася у 1925—1932 рр. Розвиток української літературної мови в Східній Україні в той час певною мірою впливав на зміни і у варіанті літературної мови Галичини і Буковини. Сприяла взаємодії двох варіантів літературної мови на цьому етапі група західноукраїнських письменників, що видавала свій журнал «Західна Україна», а також театральні діячі-галичани Лесь Курбас, А. Бучма, М. Крушельницький, Й. Гірник та ін.

У цей час гостро постає питання про остаточну нормалізацію фонетики, граматики і лексики української літературної мови. Таку нормалізаційну функцію повинні були виконати відповідні підручники, посібники, словники і правопис. У 20-х роках і на початку 30-х у Східній Україні виходять численні підручники для початкової і середньої школи, для самонавчання, для спеціалістів різних профілів, для учителів, а також науково-методичні посібники для вузів. Правда, в підручниках того часу повної нормалізації української літературної мови в галузі граматики ще не було. Так, як паралельні допускалися форми іменників *програм* і *програма*, *фільм* і *фільма*, двоїнні форми іменників типу *дві жінці*, *три слові*, форми іменника *люди* і *люде*, до м'якої групи зараховувались прикметники типу *народній*, *величній*, рекомендувались запозичені з російської мови і не характерні для української (на жаль, уживані й досі) конструкції з прийменником *по* (комітет *по* науці, спеціаліст *по* математиці, книжка *по* історії) тощо. Найважливішими в справі нормування української літературної мови зазначеного періоду є праці «Початкова граматики української мови» (1929 р.) і «Уваги до сучасної української літературної мови (третє видання 1924 р.) О. Курило, «Українська мова» (1926 р.) П. Горещького і І. Шалі, «Мова українського письменства» (1930 р.) М. Гладкого, «Нариси української літературної мови» (1931 р.) О. Синявського, «Нариси з української синтакси» (1932 р.) С. Смеречинського.

У Галичині в 20-30-х роках продовжував функціонувати західноукраїнський варіант літературної мови. Українській мові в Галичині інтелігенція надавала великого значення як засобові національного самоутвердження. Слід зазначити, що в названий період зв'язки

Галичини із Східною Україною були слабшими, а в середині 30-х років вони зовсім перервалися. Певним кроком зближення двох варіантів української літературної мови були видані 1922 р. у Львові «Правописні правила» К. Кисілевського, за якими було відкинута відокремлена написання частки **ся** з дієсловами, запроваджено подвоєння приголосних **н, д, т, л** в іменниках середнього роду типу *життя* і *життє*, паралельне вживання закінчень давального відмінка однини іменників на **-ові** і **-ови**, паралельне вживання форм *багато* і *богато*, інший та інший тощо. Проте після виходу названих правил на практиці галицькі видання далі відрізнялися правописом від видань у Східній Україні.

Східноукраїнський варіант літературної мови в Галичині відстоював І. Огієнко. Він опублікував тут праці «Український стилістичний словник» (1924 р.), «Чистота і правильність української мови» (1925 р.), «Нариси з історії української мови» (1927 р.), «Складня української мови» (1937, 1938 рр.). Зближенню двох варіантів української літературної мови сприяв популярний місячник «Рідна мова», який І. Огієнко видавав у Варшаві в 1933—1939 рр. Проте політичні режими і життя у Східній і Західній Україні були настільки відмінними, що про будь-яку єдність між ними у 30-х роках стало неможливим і думати.

Важливим для взаємодії східноукраїнського і західноукраїнського варіантів літературної мови був правопис 1928 р. Підготовка його була тривалою. Ще 1925 р. було створено Державну комісію для опрацювання правопису української мови, роботою якої керував О. Синявський. У 1926 р. був опублікований проект правопису. У Харкові відбулася конференція, у якій брали участь представники західноукраїнського варіанта літературної мови К. Студинський, І. Свенціцький і В. Сімович. Прийнятий текст правопису уряд УРСР затвердив у 1928 р. і з того часу правопис став обов'язковим. Особливість цього правопису полягала в тому, що в ньому були поєднані елементи східноукраїнської і західноукраїнської орфографічних традицій. Це стосується передусім розділу про написання чужомовних слів. Досі у східноукраїнській правописній практиці на написання запозичених слів великою мірою впливала російська мова, у західноукраїнському — польська. З галицької традиції в цьому правописі було взяте правило дев'ятки, за яким після зубних приголосних та **[р]** треба було писати літеру **и**, після решти приголосних — **і**. Правопис 1928 р. за обсягом і повнотою був найбільший з усіх попередніх.

Однак компроміс двох традицій у правописі 1928 р. був штучний, бажане поєднання східної і західної правописних систем насправді не відбулося. Хоч на зазначеному правописі стоїть дата 1928 р., видано його у 1929 р. Того ж року як додаток до цього правопису вийшов «Правописний словник» Г. Голоскевича, що за три роки перевидався сім разів.

У 1933 р. вийшов новий правопис. У ньому були вилучені елементи, перейняті з західноукраїнського варіанта літературної мови. З алфавіту було усунено літеру **г**, іншомовні запозичення передавалися з твердим **л** (лампа, Ісландія), з двох наявних варіантів форм слів перевага надавалась тому, який був ближчим до російської мови (родовий відмінок однини іменників III і IV відмін на **-і** типу солі, імені) тощо. Цей правопис був загальнообов'язковим до виходу в світ нового «Українського правопису» 1946 р., що був схвалений урядом УРСР і який діє і сьогодні. При перевиданні цього правопису істотні зміни в нього не вносились, правда, у третьому виданні 1990 р. знову допущено вживання літери **г** та внесено певні зміни в написанні географічних назв.

У Західній Україні 1922 р. були ухвалені Науковим товариством ім. Т. Шевченка «Правописні правила», що загалом мало відрізнялися від тогочасного східноукраїнського правопису, хоч були зорієнтовані на говори південно-західного наріччя. Основна відмінність між цими правописами полягала в написанні іншомовних слів. У 1929 р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові прийняло і почало застосовувати правопис, схвалений Народним комісаріатом і Академією наук УРСР у 1928 р. У 1938 р. в Галичині був виданий правопис, який в основному базувався на правописі Академії наук УРСР 1928 р. Слід зазначити, що загалом у Галичині в ті роки панувало правописне безладдя, чимало видань дотримувалося правопису Є. Желехівського.

Коли 1939 року Західну Україну було приєднано до Східної, західноукраїнський варіант літературної мови декретивно був усунений. Правда, в практиці культурного життя він з деякими модифікаціями до певної міри виявлявся й далі і був оформлений І. Зілинським (1941, 1942 і 1943 рр.) і Я. Рудницьким (1942 р.) в окремі трохи видозмінені правописні видання. В українській західній діаспорі він продовжував функціонувати.

Дуже складною була проблема літературної мови на Закарпатті, вона розв'язується після приєднання Закарпатської України до інших українських земель 1945 р., коли тут нормою стала загальноукраїнська літературна мова.